

УДК 14:00189

Михайло Якубович, Віталій Щепанський

ПЕРЕДМОВА ДО “ПЕРЕСТОРОГИ” ЯНА ЛЯТОСА 1599 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ РЕНЕСАНСНОЇ ФІЛОСОФІЇ В ОСТРОЗЬКІЙ АКАДЕМІЇ

Статтю присвячено осмисленню натурфілософської спадщини Острозької академії XVI – XVII ст., зокрема праці Яна Лятоса “Пересторога” 1599 року. Автори аналізують впливи ранньомодерних натурфілософських теорій європейських мислителів на погляди вченого Острозької академії.

Ключові слова: Ян Лятос, Острозька академія, натурфілософія, ранньомодерна філософія.

M. Yakubovych, V. Szczepans'kyi. Introduction to “Caution” of Jan Lyatos as the source to study renaissance philosophy in Ostroh Academy

This article focuses on understanding natural philosophy heritage of Ostroh Academy presented by the Polish philosopher Jan Lyatos on example of the preface to the “Caution” in 1599. The authors analyze the impact of natural-philosophical views Early Modern European thinkers on the views of the scientist of Ostroh Academy.

Keywords: Jan Lyatos, Ostroh Academy, natural philosophy, Early Modern philosophy.

М. Якубович, В. Щепанський. Предисловие к “Перестороге” Яна Лятоса 1599 года как источник по изучению ренессансной философии в Острожской академии

Статья посвящена осмыслению натурфилософского наследия Острожской академии XVI – XVII вв., в частности, работы Яна Лятоса “Пересторога” 1599 года. Авторы анализируют влияние раннемодерных натурфилософских теорий европейских мыслителей на взгляды ученого Острожской академии.

Ключевые слова: Ян Лятос, Острожская академия, натурфилософия, раннемодерная философия.

У вітчизняній історико-філософській науці ствердилася усталена думка про те, що в Острозькій академії XVI – XVII століття власне філософія як окрема дисципліна не викладалася. На думку дослідника Петра Кралюка, це пов’язано з багатьма причинами – передусім, із нерозмежованістю філософських і теологічних знань у тогочасній українській філософській традиції [4]. Одним із перших серед вихідців з Острога таку межу провів Мелетій Смотрицький, у “Треносі” якого (опублікованому в 1610 році) чітко обґрунтована сфера теології як вчення Отців Церкви та філософії як, передусім, схоластичної логіки. Окрім того, як відзначає Петро Кралюк, викладання філософії видається малоймовірним і через тогочасну “конфесійно-ідейну боротьбу” [4]. У переважній більшості випадків західна філософська традиція (зокрема, схоластика), на думку острозьких просвітників була “мирським” заняттям, яке не може наблизити людину до пізнання істини. Такий підхід добре помітний, наприклад, у творі Василя Суразького “Про єдину істинну православну віру”, написаному в Острозі десь у середині 80-і років XVI ст.

Більш прихильне ставлення до західної вченості можна знайти в інших діячів острозького просвітницького гуртка, зокрема Кипріяна (пом. після 1623 р.), Шимона Пекаліда (бл. 1567 – після 1601 рр.) та вже згаданого Мелетія Смотрицького (1577-1633 рр.). Утім, судячи зі збережених джерел, найбільш послідовним прихильником західної філософської науки був філософ Ян Лятос (1539 – 1608 рр.), який з 1598 року мешкав в Острозі. Більшу частину праць Яна Лятоса становлять так звані “Прогностики”, тобто спроба передбачення майбутнього на основі натурфілософських поглядів.

У Ягеллонській бібліотеці (Краків, Польща) зберігаються дві праці, написані Яном Лятосом у 1598 та 1601 роках відповідно. Ці твори, досі невідомі для широкого наукового загалу, створені саме в Острозі. Так, передмова до першої праці (“Пересторога про майбутні події... на рік Божий 1599”) має конкретний підпис (“Острог, 10 жовтня 1598 р.”) [10], а друга праця (“Пересторога про майбутні події... на рік Божий 1602”) має підзаголовок “На острозькому меридіані” [11], вказуючи на той факт, що Ян Лятос провадив астрономічні спостереження саме в Острозі, де й написав цей твір.

Особливу цікавість викликає передмова до “Перестороги про майбутні події... на рік Божий 1599”, присвячена Олександру Острозькому (1570 – 1603 рр.). Висловлюючи свої філософські по-

гляди, Ян Лятос веде своєрідну полеміку з античним розумінням натурфілософії стоїків. Стоїцизм вплинув на вчення католицької церкви не лише етичною складовою, а також розумінням фізики всесвіту. Саме це вчення в католицьких догматах не влаштувало Яна Лятоса та інших представників ренесансної натурфілософії. На думку вченого, “небесні справи непорушні та збігаються з Божими рішеннями настільки, що ніхто не може їх відвернути, а тому якісь знаки із необхідністю мусять справдитись”. Звісно, така позиція не могла відповідати вченню католицької церкви. Стоїки вважали, що людина не може пізнати Божі справи, і якщо подія трапилась, значить вона мусила трапитись саме так і ніяк інакше.

Для розвитку теоретичної складової натурфілософських поглядів Ян Лятос використовує спадщину Гермеса Тримсмегіта, легендарного античного мислителя й ученого, якого цінували ренесансні мислителі. Вірогідно, йдеться про “Астрологічні афоризми Гермеса” (так званий “Centiloquium”). Одне з латиномовних видань цього твору з’явилося в 1564 році в Празі [9, с. 123].

Для чіткішого уявлення натурфілософського дискурсу ранньомодерної епохи варто зазначити, що заданий курс свій початок бере в Італії від поглядів італійського філософа Марсіліо Фічіно (1433-1499 рр.). Збірка “Епістоли” М. Фічіно починається словами: “Ми часто вивчаємо за зірками, що нам чекати від інших людей, а проте що чекати від тебе, великодушний Лоренцо, упродовж багатьох років я шанобливо спостерігаю не за небом, а за самим тобою. Бо знаю, що мудра людина непідвладна зіркам” [7, с. 5]. Флорентійський гуманіст зізнається, що займається практичною натурфілософією з метою передбачити майбутні події, і одночасно стверджує, що зірки не владні над мудрецем. Не випадково деякі дослідники вказували на суперечності М. Фічіно в поглядах на астрологію [8, с. 90].

Ян Лятос не міг оминати вчення і поглядів іншого українського вченого, натурфілософа Юрія Дрогобича (1450 – 1494 рр.), який вплинув на розвиток ренесансної науки й філософії своїми студіями в європейських університетах. Для нас важливе філософське підґрунття робіт Юрія Дрогобича, щоб краще зрозуміти його вплив на формування натурфілософської думки в Польщі ранньомодерної доби. Мислителі часів Юрія Дрогобича по-різному тлумачили натурфілософські погляди середньовіччя. Розуміння Абсолюту для натурфілософа доби Ренесансу була таким, що світ, створений

Богом (Абсолютною Істиною), розвивається лише за божественною логікою, тобто через Логос. Хоча людський розум нездатний відповідним чином осягнути логіку Абсолюту, але все-таки може наблизитись до її розуміння. Світ слід було уподібнити гігантському годинниковому механізмові. Ця загальна ідея була розповсюджена серед усіх мислителів ранньомодерної епохи [1, с. 50].

Саме в таких поглядах перебували європейські вчені, натхненні оптимізмом для подальшого пізнання. На їхню думку, саме завдяки філософії ми взмозі пізнати задум Бога. Світоглядно-методологічна доктрина Юрія Дрогобича спиралась на можливість осягнути природну закономірність, яку Бог втілює у все суще. Бог точний у своїх розрахунках, і все у світі відбувається в конкретно визначений час і у відповідному місці.

Звідси ж і фундаментальні філософські питання епохи про свободу волі людини, про свободу і про передвизначення. Юрій Дрогобич цілком конкретно говорить про те, що “... зірками управляються справи земні. Не примушують вони, але дозволяють самим правити; а якщо раптово загрожують, люди можуть відвести ці загрози розумом” [2, с. 77]. Спроби з’ясувати питання про передвизначення також викликають у людей значні труднощі. Тут головне у тому, щоб співвіднести два явно нетотожних ряди явищ. Перше – це тілесні рухи людини, обставини буття її тіла. Другий ряд – це пориви душевні [3, с. 52].

“Усе смертне підлягає небесним законам. Хто б став заперечувати це?” [1, с. 89]. Йдучи за цією логікою, і Рене Декарт відзначав самодостатність тілесного життя, яке цілком може обходитись без усякого іншого роду впливів.

Наслідуючи погляди М. Фічіно та Ю. Дрогобича, Ян Лятос намагається обмежити виникнення “ересей” на ґрунті філософії. Острозький мислитель стверджує, що натурфілософські погляди дають “лише правдиві перестороги, які походять із позицій зірок під час руху та інших причин, які варті уваги й поваги. Якщо існує якийсь знак, то його необхідно розглянути, а з часом він може й минути”. Ян Лятос створює оригінальне розуміння небесних тіл, позбавлене механістичного тлумачення: “Зірка – це не якась самотійна причина, а також і не першопричина, адже долю всього насправді визначає тільки Бог. Тому ми й кажемо, що зорі лише щось відображають, а не спричиняють” [11, с. 5]. Ці тези можна порівняти із хайдегерівською критикою механіцизму. У Хайдеггера є поняття “Offenheit” (“відкритість”), про яке він пише у праці

“Буття і Час”, стверджуючи, що колись світ був “відкритим”. Німецький філософ протиставляє цьому “відкритому” світові світ “закритий”, у якому всі ми живемо. Це означає, що ми вже не можемо піти в ліс або погуляти в полі. В якому сенсі ми не можемо цього зробити? Ми, люди, закриті, не знаємо ні трав, які там ростуть, ні птахів, які співають. Усі ми відрізняємося агресивною аналітичною психологією. Припустимо, ботанік пояснить нам щонебудь про кульбабу, розповість те, що ми можемо прочитати в будь-якому підручнику, або скаже, ось співає вільшанка, зараз весна, вільшанка справляє весілля. І ми зможемо навіть відрізнити спів малинівки від співу щигля. І це, власне, все, що ми можемо знати про живу природу, але навіть це надасть нам перевагу перед більшістю наших сусідів. Ось що значить “закритість” сучасної людини перед природою. Саме в такій формі постає закритість світу людини від світу людського Духу, який стає нашим сусідом на все життя, живе найближче до нас, але про якого ми знаємо найменше [6, с. 66].

Ян Лятос відкрито критикує філософів, які свої системи натурфілософських поглядів не поєднують із божественним втручанням у справи природи, називаючи їх прихильниками “ідольської теології”. Швидше за все, тут він виступає проти пантеїстичних поглядів, які почали набувати активного поширення в добу Ренесансу. Для розуміння Божого втручання у повсякденне життя Ян Лятос, наслідуючи М. Фічіно (“Міркування проти прорікань астрологів”) та німецького священика-математика Йоганна Штефлера (“Астрономічний альманах”), зазначає, що саме через присутність божого духу в людині ми здатні пізнавати Божу волю.

Услід за тими ж М. Фічіно та Ю. Дрогобичем, Ян Лятос визначає ще одну дуже важливу користь натурфілософських поглядів: “...аспекти, пов’язані зі станом тіла, за якими можна дізнатися про здоров’я та про хвороби. Адже за тими небесними справами дізнаємося про кількість слизу в тілі, а вже на цій підставі медик може почати лікування хвороби” [10, с. 6].

Останню складову своїх натурфілософських поглядів Ян Лятос визначає так: “...аспекти, пов’язані зі щастям. Тут, наприклад, може йтися про господарство або про якісь інші користі, тобто коли сіяти, збирати дрова, виходити в море. Можна й передбачувати врожай або голод, війну чи мир, повені, хвороби чи мори – про це може розповісти та наука. Тих, хто взагалі не розуміє, як різні [астрономічні] події впливають на кожную людину, які мо-

жуть трапитись хвороби та небезпеки для життя, а також іншого роду випадки, що можуть бути передбачені цією наукою – тих слід попередити про ці речі” [10, с. 6]. Ця позиція є дуже примітною, оскільки Ян Лятос стверджує, що натурфілософія може забезпечити людину розумінням природи для досягнення особистого щастя. Лятос, використовуючи теорії натурфілософії, намагається довести теорії походження світу від Божественного першодвигуна. Тож, вивчаючи рух небесних сфер, ми можемо зрозуміти задуми Бога, оскільки Бог сам і рухає ці сфери, тому натурфілософія постає як своєрідний місток для розуміння Божественного. Наслідуючи інших астрологів доби Відродження (Джероламо Кардано, Агриппу та ін.), Ян Лятос тяжів до своєрідного синкретизму. Декларуючи повну відповідність “правильних” філософських учень Біблії, учений включав до своїх міркувань християнську історіософію, ключовими моментами якої вважається вселенський потоп, одкровення Авраама, вихід євреїв із Єгипту й дарування скрижалей Мойсею та прихід Ісуса, що він детально описує у праці “Прогностикон 1594 року”.

Ще однією значущою подією, яка часто протиставлялася біблійним, хоча й вписувалася в загальну історичну схему, було народження Мухаммада, якого тогочасна Європа уявляла як божественну кару для християнства. Саме тому багатьох європейських мислителів цікавило питання про те, скільки ще часу буде існувати “закон Магомета”. Не були винятком і твори Яна Лятоса. Певною мірою це пов'язано не тільки з актуальною політичною ситуацією (боротьбою з тоді потужною Османською імперією), а й впливом арабсько-мусульманської астрологічної науки, успадкованої християнським світом іще в добу середньовіччя [10].

Загалом Лятос поділяє астрологію (а фактично, як складову натурфілософії) на чотири частини – передбачення долі держав та їхніх правителів, передбачення кліматичних змін, передбачення індивідуальної людської долі, що дає певний антропологічний вимір цією наукою, який виділяв Френсіс Бекон, прогноз сприятливого й несприятливого часу для початку певних справ [10]. Першу частину астрологічної науки можна назвати “політичною” або “історичною” астрологією.

Другу частину астрологічної науки Ян Лятос вважає потрібною для селян та лікарів. Мислитель навіть подає специфічну картинку, яка зображує відповідальні сузір'я за певні частини тіла людини,

що було досить поширено у той час. Основоположниками такого знання Лятос вважає давньогрецьких медиків Гіппократа й Галена [5].

Учений завершує свою “Пересторогу” теологічними міркуваннями про свободу волі й передвизначення. Наголошуючи на божественній могутності, Лятос стверджує, що астрологічні передбачення слугують за попередження, що дозволяють людині належно підготуватись. Але Бог може змінити майбутнє так, як побажає, тому що Його воля в усій повноті невідома людині. Астролог засвідчує, що в своєму творі не хотів написати нічого “проти католицької віри... чи святої матері католицької церкви” [10].

Ян Лятос намагається відрізнити натурфілософію від шарлатанства, яким спекулюють математики, не додаючи до своїх прогнозів теологічної бази. Також, на думку Лятоса, натурфілософія допомагає віднайти у людині якості, які закладені Богом через Його Дух, а саме завдяки розташуванню зірок у момент, коли народилася людина. Так можна розтлумачити задатки людини, до чого вона схильна, підказати людині, що розвивати для втілення задуму Бога. Для прикладу можна навести цитату із “Передмови...”: “Що може бути кращого за пізнання стану власної будови та вродженої природи (*komplecia u przyrodzenia swego postanowienie*), пов’язаного із пануючими в тілі темпераментами? Так можна дізнатися, до якої науки ти здібний та як за неї братися – усе можна пізнати саме з тієї [астрологічної] науки” [10, с. 7].

Відповідно, за думкою Лятоса, Бог не міг дати іншим живим істотам того, що дав людині. Наприклад, тварини за Божим задумом не можуть мати пізнання. Саме з цієї причини зірки не мають впливу на життя тварин. Небесні тіла й розрахунки за їх участю попереджають людину, щоб та не чинила свавілля, оскільки задуми Божі завжди справджуються. На думку Лятоса, тут прихована найбільша загроза для людини у використанні натурфілософського знання. Кожен, хто використовує астрологічні розрахунки, спокушається їх використовувати для власного блага, що сприяє владі над людськими долями. Відповідно, такі вчинки є неприйнятними для Бога.

Натурфілософія (до якої входила й астрологія), за вченням Лятоса, постає як наука, яка дає змогу пізнати Божу природу, Його мудрість, велич, справедливість. Адже у задумах Бога прихована Його сутність, тому натурфілософія повинна бути невід’ємною складовою теології: “Усе це свідчить про велику потребу в астро-

логії, яка розповідає про такі речі щонайбільше. Саме вона вказує нам на той шлях, яким можемо прославляти Бога, яким можемо скерувати наші думки до пізнання найвищого блага: існує Один, Який усе створив та встановив. Усе це потрібно нам, щоб ми пізнавали Його доброту й всемогутність. Із цього ладу стає зрозуміло, що всі події, пов’язані з небесними справами, відбуваються не випадково, але з певною кінцевою метою: щоб людина пізнавала цю небесну гармонію та вияви Божої всемогутності й досконалого знання. Саме це спонукає нас шанувати Бога, схилиючись перед Його мудрістю та довершеною любов’ю. Так поведуться добрі душі: що може бути ліпшого й кориснішого, ніж знання про схильності, так добре помітні в людській природі, тобто про зло й добро, як першого можна уникнути, а друге собі здобути – з Божою поміччю та власною увагою?” [10, с. 6].

Звісно, погляди Яна Лятоса не можна вважати надміру оригінальними, які вплинули на формування чи розвиток загальноєвропейської традиції. Отримавши чудову освіту в Кракові та Падуї, цей автор багато в чому повторював філософські погляди західних учених. Але не варто недооцінювати вплив їхнє значення для розвитку натурфілософських поглядів в Україні часів Ренесансу. Якщо Ю. Дрогобич став одним із зачинателів та активним популяризатором натурфілософських учень (зокрема, астрономії та астрології) в Європі, то інший учений, Ян Лятос, репрезентував цей напрям філософії на українських землях, зокрема в Острозькій академії. Цікаво, що сам Ян Лятос із величезною повагою ставиться до Острога – по-перше, в одному фрагменті свого твору він гордиться приналежністю до Русі (адже, судячи з усього, мислитель мав українське коріння), а по-друге, схвально відгукується про Острозьку академію, як “шляхетну семінарію (*seminarium virtutum*)... яка займає не останнє місце серед інших колегіумів” [11, с. 24]. Ці слова засвідчують, що Ян Лятос розглядав Острозьку академію XVI-XVII століття саме як університет, який нічим не поступається навчальним закладам інших частин Європи. Тому завдяки цьому автору та його натурфілософським творам, написаним в Острозі, можна з усією впевненістю стверджувати про існування західної філософської традиції в ранньомодерній Україні, традиції, яку ще належить вивчити – зокрема й на підставі досі недосліджених праць Яна Лятоса.

Література:

1. Вандишев В. М. Філософське підґрунття прогностики Юрія Дрогобича // Наукові записки НАУКМА. – 2002. – Т. 20: Філософія та релігієзнавство. – С. 48-57.
2. Дрогобич Ю. Вступ до книги “Прогностична оцінка 1483 року” / Дрогобич Ю. // Українська література XIV – XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988. – 444 с.
3. Дрогобич Юрій. Verba Magistri: пророцтва і роздуми (Наук, ред.-укл. – В. М. Вандишев). – Дрогобич: Вимір, 2001. – 261 с.
4. Крالیук П. М. Богословська та філософська думка в Острозькій академії // Острозька академія XVI-XVII ст. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – С. 52-55.
5. Крالیук П., Якубович М. Ян Лятос: ренесансна філософія та наука на українських землях. – Острог: Національний університет Острозька академія, 2011. – 144 с.
6. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Сост., пер. с нем. и комм. В. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
7. Ficinus M. Epistola ad Laurentium Medicen. – Firenze: Di Curo, 1998. – 77 p.
8. Frances A. Yates. The Rosicrucian Enlightenment. – New York: Routledge, 1986. – 350 p.
9. Marshall P. The Magic Circle of Rudolf II: Alchemy and Astrology in Renaissance Prague. – New York: Walker & Company, 2006. – 320 p.
10. Przestroga rozmaitych przypadkow z nauki Gwiazd y obrotow Niebeskich. Na Rok Panski 1599... przez Iana Latosa. – Lwów (?), 1598 / Biblioteka Jagellonska. Oddzial Starych Druków. Cim. O. 1079.
11. Przestroga rozmaitych przypadkow z nauki Gwiazd y obrotow Niebeskich. Na Rok Panski 1602... przez Iana Latosa. – Lwów (?), 1601 / Biblioteka Jagellonska. Oddzial Starych Druków. Cim. O. 1080.
12. Prognosticon de regnorum ac imperiorum mutationibus ex orbium coeli syderumque motu & lumine vario, in haec tempora incedentibus. Maxime verò de Christianorum contra Turcas successu. A Ioanne Latosinio Medico Phisico, et Mathematico, diligentissime conscriptum, et publicae vtilitatis gratia editum. – [Cracowia]: [s. n.], 1594. – [22] s. / Львівська національна наукова бібліотека. Ст. № 79664.

Рецензент – доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету “Острозька академія” **П. М. Крالیук**